

Απόστολος Λ. Πιερρής

**ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΥΦΟΣ
ΑΡΧΑΙΚΗΣ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ**

IV

*Εξαπολλωνισμός του Δία:
Η Υπέρτατη Δύναμη του Κάλλους
(Ο Απολλώνιος Ζεύς του Μονάχου)*

7 Μαρτίου 2017

Aber hier ist noch mehr: der ragende Leib und das durchleuchtete Haupt des Apollon. Er ist ein Wendepunkt, nicht nur jener Epoche. Wer ihn gesehen hat, für den gibt es kein Zurück.

Ernst Buschor, *Die Skulpturen des Zeustempels zu Olympia*, (in *Von griechischer Kunst, Ausgewählte Schriften*, p. 105). [Ομιλεί για τον Απόλλωνα του δυτικού αετώματος του Ναού του Διός στην Ολυμπία].

Ο Λυκαίος και Λαφύστιος Ζευς των Παιδοθυσιών, ο επουράνιος Ζευς του Κεραυνού, ο νέος Κυριάρχης στην Ησιόδειο σιδηρά σειρά των φρικαλέων διαδοχών (Ουρανός-Κρόνος-Ζευς) και στις Ορφικές επιδεινώσεις της (καταπόσεις), ο βιαστής Δυνάστης Τύραννος του Αισχύλειου «Προμηθέα Δεσμώτη», μεταμορφώθηκε στον Ολύμπιο Δία εξαπολλωνισθείς στη νέα θρησκευτικότητα του Ανθού της Ύπαρξης.

Την Απολλώνια υπόσταση του Δία βλέπουμε στον Δία του Ugento, Σπαρτιατικής τέχνης έργο.

[Για τον Δία-Απόλλωνα του Ugento, δείτε τη μελέτη μου «Οι Θυρεατικοί Στέφανοι και ο Απόλλων-Ζευς του Ugento. Μορφολογία και Συμβολισμός», στη Σειρά «Ο Χαρακτήρας της Δωρικής Ταυτότητας του Ελληνισμού», XVI, στον Ιστότοπο του Ινστιτούτου, Τμήμα Research Projects, κατηγορία «Δωρικές Μελέτες»].

Ένα άλλο ιδιαίτερο ορειχάλκινο αγαλμάτιο Απολλώνιου Δία είναι στο Μόναχο (Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, Inv. 4339). h = 18.6 cm.

[Cl. Rolley, *Die Griechischen Bronzen*, Abb. 70].

Το σώμα είναι παιδός εφήβου (προήβου ή πρωθήβου). Πλαστική διαμόρφωση των κοιλιακών στη γραμμή που έχω επισημάνει ενός μετά Βαθυκλή ύφους Λακωνικής πλαστικής με μαλακότερη διάρθρωση των ανεπτυγμένων μυϊκών μαζών. Η αντίστοιχη τεκτονική του σώματος απαντάται στον Οπλίτη Γ13. (Στη σχετική μελέτη μου για την ομάδα Γ αρχαϊκής Λακωνικής μικροτεχνίας).

Πλατείς ώμοι. Μεγαλομερή πόδια (υποδηλώνοντα ταυτόχρονα υπεργυμνασία και προβεβηκυία ανδρότητα επί εφηβικού πλαισίου), μεγάλοι μηροί, ισχυρότατες κνήμες. Παιδικός τόνος στη μορφή των αιδοίων και επιδεικτικά διακοσμητική σχηματοποίηση εγχάρακτης ηβικής λάχνης.

Το πρόσωπο χαρακτηριστικά Λακωνικό, παρά τον μύστακα του επάνω χείλους. Πλατύ οβάλ, μεγαλοφθαλμία με επιτηδευμένη ασυμμετρία (υψηλότερη οφρύς στο δεξιό μάτι, μεγαλύτερη διαστολή του αριστερού οφθαλμού), ισχυρή λεπτή μύτη, μακρύ ίσο στόμα, μεγάλα προέχοντα αυτιά. Εκτεταμένο συνεχές κοντοκομμένο γένειο από τις φαβορίτες μέχρι το θεληματικό πηγούνι. Λάμψη στο πρόσωπο προβολής του Είναι, απαστράπτουσα ακτινοβολία οφθαλμών (η ακτίνα της όψης εκ του έσω φωτός κατά Πλάτωνα). Εξαιρετικά επιτηδευμένη κατάκοσμος κόμη πέφτει σε τέσσερις υπέρτεχνες στυλιζαρισμένες κοτσίδες εμπρός, ανά δύο εκατέρωθεν του λαιμού.

Το πρόσωπο είναι ωρίμου ανδρός με εφηβική αστραποβολή. Ο Απόλλων Ζευς αυτός ούτος.

Η φυσιογνωμική ομοιότητα προς τον ορειχάλκινο Κούρο στη Βιέννη (A5, και cf. A6, από την ομάδα αγαλματίων Α. Δείτε τη σχετική

μελέτη μου) είναι έκδηλη. Η κόμμωση πανομοιότυπη. Η τεκτονική του σώματος είναι επίσης η ίδια. Μόνο που στο αγαλμάτιο της Βιέννης πρόκειται για παίδα πρωθήβη, ενώ στο ειδώλιο του Μονάχου ο ανήρ έλαβε την εφηβική μορφή. Ο ένας είναι ο Απόλλων (συναφής ο Κόρυνθος Απόλλων) και ο άλλος ο εξαπολλωνισμένος μέχρι φαινομένου Ζευς.

Η μετωπικότητα του αγαλματίου όπως ορίζεται και εννοείται από το πρόσωπο και τα πόδια ποικίλλεται από τη στροφή του κορμού προς τα πάνω δεξιά καθώς το σώμα συγκεντρώνει ενέργεια με την απειλητική ύψωση του κραδαινόμενου αντικείμενου. Από το εγκλινόμενο επίπεδο του στήθους προς τη μετωπικότητα η νοούμενη στροφή δείκνυται συνεχής, που σημαίνει προχωρημένη τεχνική εξεργασίας παρά την αδρότητα και την κάποια υπερβολική συγκράτηση στη σύνθεση δομών και κίνησης του αγαλματίου. Περί το 520 π.Χ.

Στο αριστερό χέρι ο Ζευς του Μονάχου δονεί τον κεραυνό. Στο δεξί κραδαίνει υψηλά ένα ιδιαίτερο αντικείμενο, χονδρή ράβδο η οποία στο επάνω μέρος καταλήγει σε έλικα. Προσομοιάζει στο Ετρουσκικό και Ρωμαϊκό ιερατικό *lituus*.

Το ίδιο αντικείμενο εμφανίζεται στον καθήμενο και ενδεδυμένο Λύκαιο Δία από το Ιερό στο Λύκαιο όρος, την ιερά των Αρκάδων κορυφή. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, Inv. 13209. h = 9.8 cm.

[*Monumenta Graeca et Romana*, vol. V Griechische Kleinkunst, Fasc. 1, *Die Bronzen*, (Cl. Rolley), No. 48, Taf. 15; E. Langlotz, *Frühgriechische Bildhauerschulen*, Taf. 41b. Αρχική δημοσίευση από τον ανασκαφέα Κ. Κουρουνιώτη, *Ανασκαφαί εκ του Λυκαίου*, Αρχαιολογική Εφημερίς, 1904, σελ. 185-192, Εικκ. 12-14].

Φορεί χιτώνα και ιμάτιο με «στεγνή», καθαρή, λιτή, ιερατική πτυχολογία. Σπαρτιατικό σώμα, λεπτό, νευρώδες, μυώδες (υπονοείται). Η κόμμωση είναι η ίδια με εκείνη του Απολλώνιου Διός του Μονάχου, της αυτής κατάτεχνης επεξεργασίας, εκτός βέβαια από τις εφηβικές

πλεξούδες εμπρός. Γένια και μουστάκι όπως στον Απόλλωνα-Δία του Μονάχου, χαιτή μαλλιών πίσω επίσης ομοίως. Φέγγος ακτινοβόλου παρουσίας εκπέμπεται από την όψη. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου Σπαρτιατικά και αυτά. Υποδηλούνται και φυσιογνωμική ομοιότητα προς τον Δία του Μονάχου. Η ποια προβαλλόμενη γωνιότητα στο πηγούνι ερμηνεύεται από το εις οξύ απολήγον κοντοκουρεμένο γένειο, το οποίο είναι διαμορφωμένο όπως στον Δία του Μονάχου. Το στόμα κυρτούται ελαφρά εις Αρχαϊκό μειδίαμα η μόνη διαφορά οφειλόμενη σε πρωιμότητα και ίσως τοπικότητα, Αρκαδικότητα. Κρατεί ηρέμα (και δεν κραδαίνει) με το δεξί το αντικείμενο, με το αριστερό δε τον κεραυνό, έχοντας κεκαμμένους τους αγκώνες ορθογώνια προς τα εμπρός καθειμένων των βραχιόνων κατακόρυφα σχεδόν. Μικρή απομάκρυνση του δεξιού χεριού από το σώμα (κλίση περίπου 30°) ώστε να επιδεικνύεται ιδιαίτερα το αντικείμενο. Στο δεύτερο τέταρτο του 6ου αιώνα π.Χ.

Η Σπαρτιατική επιρροή στην Παρασσία είχε ενταθεί μετά το τέλος του Β' Μεσσηνιακού Πολέμου που διεξήχθη στα σύνορα ακριβώς της περιοχής και μετά την εν συνεχεία τιμωρητική κατάληψη της Φιγάλειας από τους Λακεδαιμονίους, προς τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ. Η λατρεία του Απόλλωνα επεβλήθη τότε κυριαρχικά επί του έντονα και αρχετυπικά Πελασγικού υποστρώματος της Αρκαδίας με την ίδρυση ή τελεσίδικα καθοριστική επικράτηση της λατρείας του Επικουρίου Απόλλωνος.

Ο Λύκαιος Ζευς είναι λοιπόν το θρησκευολογικό και ιδεολογικό αρχέτυπο του Απόλλωνος-Διός του Μονάχου. Σ' αυτόν η αρχέγονη ανθρωποθυτική λατρεία τύπου υψηλών τόπων προς τον επουράνιο Παντοδύναμο των Κυριοτήτων μεταμορφώνεται υπό την επήρεια του γειτονικού στο Λύκαιο πρωθήβη Άνακτα των Βασσών της Φιγάλειας. Η αρχή της μετατροπής εμφανίζεται στον Δία του Λυκαίου με την Σπαρτιατική αιγλήεσσα ακμή του καθήμενου αγαλματίου, τη

φωτεινότητα της όψης και τον σχηματισμό του σώματος κατά την αρχή της ρώμης του κάλλους. Πλατείς ώμοι υποδεικνύονται και έξογκο στήθος, καθημένου όντος και ματιωμένου του θεού.

Το ιδιαίτερο αντικείμενο εμφανίζεται και σε ένα αγαλματίδιο από την περιοχή των Φαρσάλων της Θεσσαλίας, στο Σινικλί (νυν Πολυνέριον) πιθανόν το αρχαίο Ευύδριον κοντά στην αρχαία Φόρσαλο, εστιακή πόλη της Πελασγιάτιδος (Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, Inv. 652). h = 15,5 cm.

[H. Biesantz, *Die Thessalischen Grabreliefs*, L88, Taf. 58].

Έργο επαρχιακό, με ζωντάνια και συνολική εκφραστικότητα, χωρίς νοηματικό και αισθητικό βάρος ή ύψος. Πλαστική τεκτονική μεγάλων επιφανειών με ελάχιστη διαρθρωτική έμφαση. Η οδηγός αρχή και ιδέα της (Υστερο)γεωμετρικής μικροπλαστικής σε μεταγενέστερη έκδοση ύφους επαρχιακότητας, μετά βεβαίως την Ανάδυση της Μορφής (c. 700 π.Χ.). Αλλά παρ' όλα αυτά, τα διαρθρωτικά σημεία που υπάρχουν προδίδουν Λακωνική έμπνευση και επιρροή. Πλατείς ώμοι, προβεβλημένο στήθος, λεπτή μέση, τα πόδια είναι πιο εξεργασμένα από το άλλο σώμα και υποδηλώνουν Σπαρτιατικά χαρακτηριστικά. Το πράγμα δείχνεται καλύτερα στην πλάγια όψη. Γλουτοί και μηροί ιδιαίτερα προσεγμένοι. Μεγαλωστί διαμορφωμένο αιδούιο. Τονισμένη τριγωνική ηβική λάχνη. Τα χέρια σαν Γεωμετρικά. Μεγαλοκεφαλία. Το πρόσωπο σχηματικό και σχεδόν πτηνόμορφο. Αλλά πάλι τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά είναι Σπαρτιατικά: πλατύ οβάλ πρόσωπο, μεγάλα μάτια με ασυμμετρία, ισχυρή μύτη, θεληματικό προβεβλημένο πηγούνι, μεγάλα αυτιά. Η κόμη μακριά, πέφτει πίσω τελειώνοντας στη συνήθη τριγωνική αιχμή. Στο δεύτερο ήμισυ του 7ου π.Χ. αιώνα.

[Τον αυτό χαρακτήρα Θεσσαλικής επαρχιακότητας εμπνεόμενης από τη Λακωνική τέχνη, ή Σπαρτιατικής παραγωγής δευτερώτερου

εργαστηρίου, δείχνει λιγώτερο ή περισσότερο μια ομάδα ειδωλίων που βρέθηκαν εκεί.

α) Αθηνά η Αμαζόνα, Biesantz, *op.cit.*, L86, Tafeln 74, 75. Από το Παλαιόκαστρο, δυτικά των Τρικάλων.

β) Παλλάδιον, Biesantz, L85, Tafeln 57, 76.

γ) Κόρη, Biesantz L86a, Taf. 58.

Τα (β) και (γ) από τη Θεσσαλία χωρίς γνωστή ειδικότερη προέλευση.

δ) Το «αδελφό» αγαλμάτιο του εδώ μνημονευόμενου για το ιδιαίτερο αντικείμενο, που επίσης βρέθηκε στο Σιμικλί παρά τη Φάρσαλο. Biesantz, *op.cit.* L89, Tafeln 37, 39. Τα δυο προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο.

Η Θεσσαλική αυτή ομάδα ορειχάλκινων ειδωλίων Λακωνικής μικροτεχνίας, καλύπτοντας έναν σχεδόν αιώνα κρίσιμων καλλιτεχνικών εξελίξεων, ανήκει στον 7ο προς 6ο αιώνα π.Χ., από λίγο πριν το 650 π.Χ. (το Παλλάδιον L85) και τα μέσα (η Κόρη L86a) και μετά, μέχρι τον λεγόμενο «Πολεμιστή» και την Αμαζόνα (μετά το 600 π.Χ.). Μεταχρονολογούνται συνήθως βίαια και άστοχα, υπό το κράτος ωρισμένης ιδεοληψίας χρονολογικής συμπύκνωσης των ευρημάτων προς τα νεώτερα χρόνια μιας περιόδου συνεχούς εξέλιξης, αντί μιας φυσικής και ήρεμης κατανομής των γενικότερα από την Ανάδυση της Μορφής περί το 700 π.Χ. μέχρι τα αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά της τέχνης των μέσων του 6ου αιώνα π.Χ.]

Το αγαλμάτιο από το Σιμικλή που πρόβαλλα και επικαλέσθηκα έχει υψωμένη τη δεξιά, (κάθετα στον άξονα του σώματος και επί του μετωπικού επιπέδου του βραχίονα και μετά άτεχνα και δύσμορφα κεκλιμένο τον αγκώνα εις μεγάλη οξεία γωνία ώστε ο πήχυς να κλίνει προς τα μέσα επί του αυτού επιπέδου, με αποτέλεσμα το ελικοειδές

αντικείμενο να ακουμπάει σχεδόν το κεφάλι) και κραδαίνει το αντικείμενο σαν να πρόκειται να το ρίξει. Το αντικείμενο είναι μια όχι παχειά ράβδος η οποία ελίσσεται τρις στο επάνω μέρος, ενώ το τερματικό κομβίο που θα είχε στο κάτω μέρος ελλείπει.

Στην αριστερά, εγκάρσια κεκαμμένη στον αγκώνα ως προς το μετωπικό επίπεδο, κρατούσε άλλο σύμβολο προτεταμένο εμπρός. Η διαμόρφωση της παλάμης είναι ασαφής. Φαίνεται να είναι κλειστή, ίσως όμως υποδηλώνεται ότι δείκτης και μέσος είναι εκτεταμένοι. Διακρίνεται ελαφρότατη κλίση της παλάμης προς τα μέσα από το οριζόντιο επίπεδο. Στο επάνω μέρος, στην προέκταση προς τον καρπό αυτών που θα ήταν εκτεταμένα δάχτυλα, φαίνεται μια κομβιόμορφη εξοχή. Η υποδηλούμενη χειρονομία από αυτήν την θολή μορφολογία δεν συνάδει με κράτημα τόξου ή δόρατος ή ασπίδας. Ίσως έφερε κεραυνό, ιδίως αν τα «προτεταμένα δάκτυλα» είναι μέρος θραυσθέντος αυτού του συμβόλου. Δεν ταιριάζει και πάλι όμως. Περισσότερο θα έμοιαζε με κράτημα από θηλή κάποιου αντικειμένου, όπως η καλαύρωψ (v. infra). Ακόντιο (με θηλή ρίψεως) δεν θα μπορούσε να είναι γιατί αυτό θα είχε τότε θέση σχεδόν οριζόντια. Σε αυτήν την περίπτωση της καλαύρωπος (ή του ακοντίου αν ήταν συμβατή η θέση του) θα εξηγείτο με φυσικό τρόπο η προβολή των δυο δακτύλων. **Αν το ειδώλιο κρατούσε κεραυνό, θα πρόκειται για έναν νεαρώδη και αγένειο Δία. Άλλως έχουμε παιδιά ποιμένα ή αυτόν τον ίδιο τον Ποιμάντορα, Αγήτορα, Κάρνειο Απόλλωνα.**

Ο «αδελφός» νεαρός από την ίδια τοποθεσία της Πελασιγιάτιδος είναι λίγο πιο προχωρημένος: διαμόρφωση στήθους, χάραξη διαφραγματικής ασπίδας και πλάγιου κοιλιακού, στέμμα στην κεφαλή και μπούκλες στα μαλλιά εμπρός. Αλλά πιο στατικός, το αριστερό πόδι μόνο λίγο προεξέχει εμπρός. Ο «Ζευς» αντιθέτως προβάλλεται ενεργητικά εμπρός. Και οι γλουτοί είναι εδώ σε θέση και σχήμα περιεργότεροι. Πανομοιότυπη όμως στάση, ακόμη και η ατεχνία των χεριών είναι

παρόμοια. Στο αριστερό κρατούσε κάτι, μένει τώρα ένα λεπτό σχετικά στέλεχος το οποίο απολήγει σε σύρμα τι περιελισσόμενο στον καρπό και τον κάτω πήχυ. Τόξο μάλλον παρά ασπίδα, από το οποίο θα υπολείπεται τμήμα ίσως της νευράς εκ των υστέρων περιελισσόμενο στον χέρι. Καλύτερα όμως και φυσικότερα φανταζόμαστε τον δεσμό με τον οποίο η καλάβροψ εκρατείτο στο χέρι όταν δεν εχρησιμοποιείτο. (v. *infra*). Στην ανυψωμένη δεξιά (με τη χειρονομία ακριβώς όπως στον Δία) μάλλον θα κρατούσε δόρυ. Η σφιγμένη παλάμη είναι διάτρητη, ο προτεταμμένος δάκτυλος (ή δύο δάκτυλοι, δείκτης και μέσος) κρατά τη θηλή εκτόξευσης του ακοντίου κατά την αρχαία πρακτική.

[Για την αναλυτική γλυπτική παράσταση του θέματος, δείτε το Ετρουσκικό αριστούργημα πνοής και τέχνης Ελληνικής πλαστικής από το Cerveteri στην νότιο Ετρουρία, στο Λούβρο, h = 45cm, A. de Ridder, *Musée du Louvre, Les Bronzes Antiques*, I, No. 3, Fig. 42; A. Hus, *Les bronzes étrusques*, Pl. 16; P. J. Riis, *Tyrrhenika, An Archaeological Study of the Etruscan Sculpture in the Archaic and Classical Periods*, Pl. 11.1. – Ακριβώς η ίδια στάση και χειρονομία της δεξιάς με το L89, λείπει από τον άνω βραχίονα το αριστερό χέρι, ο αντίστοιχος όμως στερνικός μυς υποδηλώνει ότι ο βραχίων κατέβαινε κάθετα κάτω].

Εάν το αγαλμάτιο από την Θεσσαλία έφερε τόξο στην αριστερά, θα επρόκειτο για επιφάνεια του Αμυκλαίου Απόλλωνα λοιπόν. Εάν, όπερ πιθανώτερο, κρατούσε καλαύρωπα (v. *infra*), έχουμε υπόσταση μορφής του Καρνείου Απόλλωνα. Εάν πάλι, το απιθανώτερο, παρ' ελπίδα σήκωνε ασπίδα, παρουσιάζεται πολεμιστής-οπλίτης.

Το αντικείμενο που κραδαίνεται με τη δεξιά από τον Απολλώνιο Δία του Μονάχου και τον Απολλώνιο Παίδα της Θεσσαλίας, κρατείται δε με το αριστερό ιερατικά από τον Λύκαιο Δία, (τρία αγαλμάτια Σπαρτιατικής τέχνης), αποτελείται από μια βραχεία ράβδο με σπειροειδή απόληξη στο ένα άκρο και κομβιώδη όγκο στο άλλο. Είναι όμοιο προς την οιωνοσκοπική ράβδο των Ετρούσκων και Ρωμαίων (*lituus*, λίτυον), από την οποία προέρχεται η αρχιερατική ράβδος της Καθολικής Εκκλησίας.

[Ένα πρώιμο Ετρούσκικό ειδώλιο οιωνοσκόπου ιερατικά αμφιεσμένου και κεκαλυμμένου την κεφαλή, κρατούντος δε στο δεξί την καμπύλη ράβδο με απλή κάμψη σαν την γεροντική βακτηρία και την ποιμενική γκλίτσα, δείτε στο Riis, *op. cit.*, Pl. 10.1].

Lituus ήταν βραχεία ράβδος «αγόνατος» καμπτόμενη στο ένα άκρο: Augur ... dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt, Livius I, 18, 7.

[Για τον συμβολισμό των Κυάμων ως «αγόνατος» βλαστού-καλάμης, v. Αριστοτέλης Fr. 180 (= *Περί Πυθαγορείων*, Fr. 5) Rose = Διογένης Λαέρτιος VIII, 34; Πορφύριος, *Περί του Αντρον των Νυμφών*, 19, p. 70, 3-7 Nauck; cf. Σχόλια εις *Ιλιάδα* N 589).] –

Lituus est incurvum augurum baculum..., Servius ad Virgilii Aeneidem, VII 187; Hyginus apud Gellium V, 8, 2 (= Macrobius, *Saturnalia*, VI, 8, 1): ...*lituus sit virga brevis in parte, qua robustion est, incurve, qua augures utuntur*. Κάμπτεται στο μέρος που η ράβδος είναι παχύτερη.

Η κύρια Ρωμαϊκή χρήση του *lituus* είναι από τους οιωνοσκόπους για την εξ ορνίθων μαντεία: με τη ράβδο αυτή ορίζουν τις περιοχές του ουρανού στις οποίες θα έχει νόημα η κλαγγή και η πτήση των μαντικών πτηνών. Τοῦτο [sc. τὸ μαντικὸν ξύλον] δ' ἔστι μὲν ἐπικαμπὲς ἐκ θατέρου πέρατος, καλεῖται δὲ λίτυον· χρῶνται δ' αὐτῷ πρὸς τὰς τῶν πλινθίων ὑπογραφὰς ὅταν ἐπ' ὄρνισι διαμαντευόμενοι καθίζωνται (Πλούταρχος,

Κάμιλλος, 32, 7) ... καὶ φορεῖν ἐπὶ μαντικῇ τὸ καλούμενον λίτυον, ἔστι δὲ καμπύλη ράβδος, ἣ τὰ πλινθία καθεζομένους ἐπ' οἰωνῶν διαγράφειν (Πλούταρχος, *Ρωμύλος*, 22, 1). Δεν είναι όσιο να δείχνεις μέρη, πέρατα και σημεία του ουρανού και του ορίζοντα με το χέρι: *lituus est incurvum augurum baculum, quo utebantur ad designanda caeli spatia, nam manu non licebat*, Servius ad Virgillii Aeneidem VII, 187.

Αναλυτική περιγραφή του τρόπου οίωναμαντείας από τους Augures δίνει για την περίπτωση της μαντικής επιβεβαίωσης της βασιλείας του Νούμα ο Livius I, 18. Cf. Cicero, *de divinatione*, I, 30-32.

Ο Ρωμύλος κατά την παράδοση είχε χρησιμοποιήσει τη ράβδο για την *in-auguratio* της Ρώμης. Το συγκεκριμένο *lituus* χάθηκε κατά την πυρπόληση της Ρώμης από τους Γαλάτες αλλά βρέθηκε ανέπαφο κάτω από σωρούς στάχτης όταν οι Ρωμαίοι ξανάχιζαν τον Παλατίνο λόφο (Πλούταρχος, *Ρωμύλος*, 22, 1-2; Κάμιλλος, 32, 6-8; Lutatius fr. 11 Peter p. 194; Cicero, *de divinatione*, I, 30, 1).

Ο *Picus* (πριν μεταμορφωθεί από την εράστριά του Κίρκη στο μαντικό πουλί *picus*) περιγράφεται να κάθεται ιερατικά ντυμένος με το επίσημο ιμάτιο *trabea*, κρατώντας με την αριστερά τη μικρή συμβολική στρογγυλή ασπίδα (*ancile*), με τη δε δεξιά το *Quirinalis lituus*:

ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
succinctus trabea, laevaue ancile gerebat
Picus, equum dormitor

(Virgilius, *Aeneis*, VII, 287-9; v. Commentarium Servii ad loc.)

Cf. Ovidius, *Fasti*, VI 369: *lituo pulcher trabeaque Quirinus*.

Πλην της οίωνοσκοπικής είχε και βασιλικής εξουσίας συμβολισμό το *lituus*. Cf. Servius ad Virgillii Aeneidem VII, 187; A. Gellius, *Noctium Atticarum*, V 8, 9-10: ενδιαφερόντως το οίωνοσκοπικό *lituus* παράγεται εδώ από το συνώνυμο μουσικό σπειροειδές όργανο (κόρνο), του οποίου το

όνομα ανάγεται στην Ομηρική λέξη «λίγξε βιός» (έσκουξε και βούισε συριχτά το τεντωμένο τόξο καθώς αφέθηκε το βέλος), *Ιλιάς*, Δ 125.

[Ηχοποιητικά κατά τον Gellius το όνομα της tuba παρήχθη από τον συριχτό και οξύ ήχο της, το δε οωνομαντικό σύμβολο από την tuba δια την ομοιότητα του σχήματος. Αλλά βέβαια το αντίθετο συμβαίνει, το ιεροτελεστικό όργανο έδωσε το όνομά του στο ομοιόσχημο πνευστό. Μια φανταστικότερη εξήγηση δίνει ο Sextus Pompeius Festus, *de verborum significatione*, s.v. lituus: lituus appellatus est quod litis sit testis: est enim genus buccinae incurvae, quo qui cecinerit, dicitur liticem (!). Σημασία έχει σε όλα αυτά το ελικοειδές σχήμα της κεφαλής].

Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, είπερ τις και άλλος Έλληνας γνώστης των Ρωμαϊκών πραγμάτων, δείχνει την ορθή οδό κατανόησης:

έν δὲ τῇ Ρώμῃ καλιάς τις Ἄρεος ἱερὰ περὶ τὴν κορυφὴν ἰδρυμένη τοῦ Παλατίου συγκαταφλεγείσα ταῖς πέριξ οἰκίαις ἕως ἐδάφους, ἀνακαθαιρομένων τῶν οἰκοπέδων ἔνεκα τῆς ἐπισκευῆς, ἐν μέσῃ τῇ περικαύστῳ σποδῶ τὸ σύμβολον τοῦ συνοικισμοῦ τῆς πόλεως διέσωσεν ἀπαθές, ρόπαλον ἐκ θατέρου τῶν ἄκρων ἐπικάμπιον, οἷα φέρουσι βουκόλοι καὶ νομεῖς, οἱ μὲν καλαύροπας, οἱ δὲ λαγωβόλα καλοῦντες, ᾧ Ρωμύλος ὀρνιθενόμενος διέγραφε τῶν οἰωνῶν τὰς χώρας, ὅτε τὴν πόλιν οἰκίσειν ἔμελλεν.

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*, XIV, 2 (5)

Καλαύρωψ ή καλαύροψ είναι ένα άπαξ ειρημένο του Ομήρου:

*ἀλλ' ὅτε δὴ σόλον εἶλε μενεπτόλεμος Πολυποίτης,
ὅσσον τίς τ' ἔτριψε καλαύροπα βουκόλος ἀνήρ·
ἦ δὲ Φελισσομένη πέτεται διὰ βοῦς ἀγελαίας·
τόσσον παντὸς ἀγῶνος ὑπέρβαλε· τοὶ δὲ βόησαν*

Ιλιάς, Ψ 844-7

[Για την ορθογραφία της λήγουσας ν. Στέφανος Βυζάντιος s.v. Αιθίοψ· ὡς Κίλιξ. «Αἰθίοπες, τοὶ διχθὰ δεδαίαται ἔσχατοι ἀνδρῶν» (Οδύσσεια, α 93). οὐ γὰρ ἀληθῆς ὁ Ὑψικράτους λόγος (Fr.Gr.Hist. 190B4 Jacoby) ὡς οὐδὲν εἰς ὄψ παρ' Ὀμήρῳ εἰ μὴ τὸ καλαύροψ. εἰσὶ δὲ καὶ τὸ ὄψ καὶ τὸ μέροψ. Καὶ ἐπίσης Σχόλια bT στο χωρίο της Ιλιάδας: *ρέπω, ρέψω, ρέψ, ρόψ καὶ καλαῦροψ*].

Μια κοντή ράβδος με μια καμπύλωση ή έναν ελικοειδή σχηματισμό στο ένα βαρύτερο και ετερόμετρο άκρο, που προσδίδει ροπή και καμπύλη τροχιά και έλεγχο τεχνικό στο πέταγμά της. Σχόλια D *ad loc.*: *καλαύροπα· τὴν βουκολικὴν ράβδον, ἔστι δὲ ξύλον κατὰ τὸ ἕτερον μέρος ροπήν ἔχον, ὃ ἔστι βάρος.*

έλισσομένη· συστρεφομένη.

Σχόλια A *ad loc.*: *ὅτι ἅπαξ καλαύροπα. σημαίνει δὲ τὸ ρόπαλον ἀπὸ τοῦ κάλου καὶ τοῦ ρέπειν.*

Συνθετικά ο Ευστάθιος (1332.45 sqq.): *καλαύροψ δὲ ρόπαλον ἐπικαμπές ἐν ἄκρῳ, οὗ τὸ κᾶλον, ὃ ἔστι ξύλον, αὐὸ ρέπει.*

(cf. Ευστάθιος 1815.12 sqq.; Etymologicon Genuinum (= Etymologicon Magnum 485.38 sqq., Etymologicon Gudianum 294.50 sqq.).

Τα Σχόλια bT *ad loc.* εξειδικεύουν μια χρήση και προσθέτουν ένα χαρακτηριστικό:

βάλλουσι δὲ αὐτήν, ὅτε συνενωθείσας βούλονται διακρίναι τὰς βοῦς· ἔχει δὲ ἐν τῷ κάτω μέρει δεσμόν, εἰς ὃν εἴρουσι τὴν χεῖρα.

Όχι μόνο για να ξεχωρίσουν τα μαζεμένα βόδια, αλλά και για να αλλάξουν την πορεία μιας αγέλης προβάτων ή αιγών («να τα κολώσεις» είναι η ποιμενική έκφραση) και τώρα. Βέβαια η γκλίτσα πετιέται δυσκολότερα γιατί δεν είναι το επί τούτου εργαλείο καλαύρωψ, αλλά έχει και χρήσεις ισορροπητικές, στηρικτικές, αρπακτικές (από τα πόδια ζώου), καθοδηγητικές ζώου. Είναι γι' αυτό και μακρά.

Ο δερμάτινος δεσμός με τον οποίο η καλαύρωψ κρατιέται στο χέρι όταν δεν χρειάζεται προς ευκολία άλλων εργασιών (όπως ανάλογα κρατιέται με θηλή το καμουτσίκι ή η ορειβατική ράβδος σήμερα) φαίνεται ακριβώς να σημαίνεται στο αγαλμάτιο L89 Biesantz όπως το περιέγραψα ανωτέρω (v. *supra*).

Η λέξη επανεμφανίζεται στον Αντίμαχο (Κολοφώνιο, προς το τέλος του 5ου αιώνα π.Χ.):

*πάντες δ' ἐν χείρεσσι καλαύροπας οὐατόεσσας
εἶλον*

(Fr. 61 Kinkel = 91 W., apud Σχόλια bT ad Iliadem Ψ 845)

οὐατόεσσας, (= με “αυτιά”) εννοώντας τους δερμάτινους ακριβώς «δεσμούς», τις θηλές κρατήματος στο χέρι. Ή ίσως καλύτερα την προεξέχουσα καμπύλη ή ελικοειδή διαμόρφωση στο άνω άκρο της καλαύροπος, ανάλογα προς τις λαβές των δοχείων.

Ο Απολλώνιος Ρόδιος περιγράφει τραχεία καλαύροπα από βουνίσια αγριελιά:

*.... καλαύροπά τε τρηχεῖαν
κάββαλε τὴν φορέεσιεν ὀριτρεφέος κοτίνιοιο*

(Αργοναυτικά, Β 33-4)

Το ότι η καλαύρωψ χρησιμοποιείτο για πέταγμα προς τα ζώα σε αντιδιαστολή προς την δια φωνής μόνης καθοδήγησή τους γίνεται σαφές και από τον Λόγγο στα Ποιμενικά του:

*...ὡς ποιμένας ἐκπέμπουσιν αὐτοὺς ἅμα ταῖς ἀγέλαις ἐκδιδάξαντες
ἕκαστα· πῶς δεῖ νέμειν πρὸ μεσημβρίας, πῶς νέμειν κοπάσαντος τοῦ
καύματος, πότε ἄγειν ἐπὶ πότον, πότε ἀπάγειν ἐπὶ κοῖτον, ἐπὶ τίσι
καλαύροπι χρηστέον, ἐπὶ τίσι μόνη φωνῆ.*

Λόγγοι, Ποιμενικά, Ι, 8

Την βολή της καλαύροπος σε κυνηγετικό πλαίσιο, ίσως ακόμη και για να κτυπήσει λύκο, σηματοδοτεί επίγραμμα του Ζωνά από την

Παλατινή Ανθολογία (VI 106) = Zonas III, *The Garland of Philip*, edd. Gow-Page:

τοῦτό τοι, ὕλειῶτα, κατ' ἀγριάδος πλατάνοιο
 δέρμα λυκορραίστας ἐκρέμασεν Τελέσων
καὶ τὰν ἐκ κοτίνοιο καλαύροπα, τὰν ποκα τῆνος
πολλάκι ρομβητὰν ἐκ χερός ἠκροβόλει.
 ἀλλὰ τύ, Πὰν βουνῖτα, τὰ μὴ πολύολβά τε δέξαι
 δῶρα καὶ εὐαγρεῖ τῶιδε πέτασσον ὄρος.

Την πέταγε σβουριχτή τεχνηέντως κρατώντας την από την μια άκρη.

Το επίγραμμα αυτό αποτελεί παραλλαγή του προγενέστερου AP VI 35 (= A.PI. IV 74), από τον Λεωνίδα Ταραντίνο (του 3ου αιώνα π.Χ.):

τοῦτο χιμαιροβάτα Τελέσων αἰγώνυχι Πανὶ
 τὸ σκύλος ἀγρείης τεῖνε κατὰ πλατάνου,
καὶ τὰν ραιβόκρανον εὐστόρθυγγα κορύναν,
ἃ πάρος αἰμωποὺς ἐστυφέλιξε λύκως,
 γαυλοὺς τε γλαγοπήγας, ἀγωγαῖόν τε κυνάγχαν,
 καὶ τῶν εὐρίνων λαιμοπέδαν σκυλάκων.

Το υπονοούμενο στην μεταγενέστερη παραλλαγή του Ζωνά είναι ρητό στην αρχέτυπη μορφή του Λεωνίδα: με την ανατιθέμενη στον Πάνα κορύνη χτυπούσε λύκους (νν. 3-4). Η κορύνη είναι ραιβόκρανος, έχει καμπύλη κεφαλή, το επάνω μέρος της καλαύρωπος. Και ευστόρθυγξ, από καλοδουλεμένο στέλεχος, κλάδο σκληρού και πυκνού ξύλου.

Σε αυτές τις πηγές τονίζεται η ριπτική και πλήσσουσα λειτουργία της καλαύρωπος, που συνάδει με τη συμπαράταξή της από τον Διονύσιο Αλικαρνασσεά στο καίριο προαναφερθέν χωρίο του με το λαγωβόλο, ποιμενική ράβδο, καμπύλη στο άκρο για να πλήττει πετώντας το λαγούς και να οδηγείς τα ποίμνια. (Cf. Θεόκριτος IV 49; VII 128; Επίγραμμα II.3; Anthologia Palatina VI 188; 296 – αμφότερα από

επιγράμματα του Ταραντινού Λεωνίδα, όπως το προαναφερθέν για την καλαύρωπα).

Η καλάβρωψ = λίτυον είναι στη ρίζα του ποιμενικό εργαλείο, στέλεχος από σκληρό δένδρο διαμορφωμένο σε βραχεία ράβδο με καμπύλο το ένα άκρο όπου παχύτερο το κλαδί και ένα σφαιροειδές σταθεροποιητικό και για ευκολία λαβής εξόγκωμα στο άλλο. Το καμπύλο της κεφαλής συχνά επανακάμπτεται εις αποτέλεση σπειροειδούς έλικος. Η χρήση του είναι αρχικά διττή, να πλήττει βαλλόμενο τα άγρια ζώα και να κατευθύνει, επίσης ριπτόμενο όπου δει, τα ήμερα. Είναι πρωτίστως όργανο ορεσίβιων ποιμενικών ομάδων.

Η σχέση του εργαλείου αυτού με τη χωροθεσία και την κίνηση αγελών σε αυτήν, διευρύνθηκε και αφηρημενοποιήθηκε από τους Ετρούσκους και τους Ρωμαίους, ώστε να σημαίνει οριοθεσία ουράνιων περιοχών και σημείων του ορίζοντα σε σχέση αφενός, με την ίδρυση ιερών και κοσμικών τόπων (templum - πόλις), αφετέρου δε με την οιωνοσκοπία. Η ποιμαντική του ιδιότητα αμεσότερα το έκανε να είναι σύμβολο κατευθυντηρίου εξουσίας.

Η εμφάνιση σε μνημεία (αγαλμάτια) από την Πελασγική Αρκαδία (Λύκαιον Παρρασίας) και στην Πελασγιώτιδα της Θεσσαλίας (Φάρσαλα) ταιριάζει με τον ποιμενικό τρόπο βίου των περιοχών και την Πελασγική πολιτισμική φυσιογνωμία και θρησκευτικότητά τους. Το κοινό στη βουκολική, εξουσιαστική και ιερατική λειτουργία του οργάνου έγκειται στην ποιμαντικότητά του. Η οιωνοσκοπική μαντεία εδράζεται επίσης στην επαφή με τη φύση και τις τοπολογικές της ιδιότητες. Αλλά αυτή η λειτουργία δεν ευδοκίμησε στον ελληνικό χώρο και απαντάται στο Ετρούσκικό και Λατινικό πεδίο. Ο κλάδος δάφνης είναι το αντίστοιχο δυναμερό σύμβολο Απολλώνιας μαντικής και παρίσταται ανεχόμενος από τον

Άνακτα πρωθήβη σε αριθμό ενεργών αγαλμάτων του. Στον κλάδο δάφνης (*ramale laureum*) συγκεντρώνεται και συναπαρτίζεται η μαντική και εξιχνιαστική δύναμη τόσο εξ οίωνασκοπίας και κεραυνοπληξίας, όσο και εκ της γνώσης των κινήσεων ουρανού και πλανητών, η αστρονομική και αστρολογική νομοτέλεια:

Delius (sc. Απόλλων) quoque, ut *ramale laureum* gestitabat, *divinatrice eadem conjecturalique virga volucres illi* (sc. τῆ ψυχῆ) ac *fulgurum jactus, atque ipsius meatus coeli siderumque monstrabat.*

Martianus Capella, I, §7.

Η ποιμαντική Ράβδος συνέχει σε ένα όλο βασιλική, μαντική, ιερατική, μαγική, θηρευτική, ποιμενική, επιστημονική λειτουργία και αποτελεσματικότητα – οία ο ποιμήν έχει επί του ποιμνίου του.

Στον Ελληνικό χώρο, Δωρικής ουσίωσης, η Ποιμαντική ράβδος εμφανίζεται ως σύμβολο Απολλώνιας κυριότητας, και ξαπολλωνισμού του Δυνάστου Διός, ακριβώς σε Σπαρτιατικό πλαίσιο.

Το Σπαρτιατικής μορφολογίας και πνεύματος ειδώλιο L88 Biesantz από την περιοχή των Φαρσάλων της Θεσσαλίας κατά το δεύτερο μισό του 7ου αιώνα π.Χ. κραδαίνει έτοιμη προς ρίψη την καλαύρωπα με το δεξί. Είναι ο νεαρός Άναξ πρωθήβης Απόλλων που παρίσταται ως Ποιμήν των ανθρώπινων αγέλων κατά το Δωρικό βίωμα. Αυτός ελέγχει και τον κεραυνό, αν το αγαλμάτιο θα είχε τον κεραυνό στο αριστερό χέρι, όπως είναι το πιθανότερο λόγω της θέσης και μορφής της παλάμης. Είτε είναι ο Ζευς ως Απόλλων αντιστρόφως αλλά κατά το αυτό νόημα.

Το μεταγενέστερο «αδελφό» αγαλμάτιο L89 από τον ίδιο τόπο εύρεσης και του αυτού υφολογικού χαρακτήρα είτε κραδαίνει λόγχη κατά τα προλεχθέντα είτε επισείει αντίστροφα με τη δεξιά τον κεραυνό (αλλά τότε, ενώ είναι μεν διάτρητη η κλειστή παλάμη, θα πρέπει να εκληφθεί ότι εξέχει μάλλον ο αντίχειρ, πράγμα που και αν φαίνεται να συμβαίνει

οφείλεται στην απειρία ή σχηματικότητα της τέχνης γιατί δεν συνάδει προς τον τρόπο πάλης προς ρίψη ενός χονδρού σχετικά αντικειμένου), ενώ στο αριστερό θα έφερε με δεσμό (όπως φιλολογικά μαρτυρείται και στο προκείμενο παρατηρείται) την καλαύρωπα. Πάλι ο Απόλλων κύριος του Δόρατος ή του Κεραυνού της Βιάζουσας Δύναμης μάλλον παρά ο Ζευς εξαπολλωνισθείς Ποιμάντωρ.

Ο Απόλλων με την καλαύρωπα βέλτιστα συνδέεται με τη λατρεία του προδωρικού Κάρνειου, θεού των άρνειων κυρίως αγέλων. Ως Απόλλων Κάρνειος ποιμαίνει τις ζωικές και ανθρώπινες αγέλες του. Ταυτόχρονα ο Κεραυνός μετέπεσε από σύμβολο βίας της απόλυτης Δύναμης εις οιακοστρόφο του γίγνεσθαι κατά την τάξιν του χρόνου.

τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός

Ηρόκλειτος B64 22 DK

Γιατί:

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰείζωνον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

Ηρόκλειτος B30 22 DK

Ο Κεραυνός έγινε όργανο αποκατάστασης Κοσμικής Τάξης από απόλυτο μέσο Βίας και όπλο Καταστροφής.

Υπό την επήρεια του Δωρικού βιώματος, Δύναμη και Κάλλος συνουσιώθηκαν για πάντα. Αυτή η συνουσίωση έδρασε και επί του φοβερού Λυκαίου Διός και έτσι δημιουργήθηκε το δυνατό αγαλμάτιο από την Ιερα τών Αρκάδων Κορυφή καθημένου Διός και ήσυχα κρατούντος με εκατέρω χείρα της καλαύρωπος και του κεραυνού, της ποιμαντικής ράβδου ζώων και ανθρώπων και της κατευθυντικής ράβδου του κοσμικού συστήματος. Ο ιερατικός χαρακτήρας θέσης και ενδυματολογίας, το υποπόδιο (θρήνυς) και η νοηματοδοτική αρχή διαποίμανσης κόσμου, ζώων και ανθρώπινης αγέλης συνάδουν

προς την υπόθεση του Κουρουνιώτη (*loc. cit.*) ότι ίσως πρόκειται για μικρογραφία του ιερού αγάλματος του Λυκαίου Διός υπό την κορυφή.

Ο συμβολισμός εντείνεται και ολοκληρώνεται χιαστί εναρμονιζόμενος στο αγάλματιο του Μονάχου. Η καλαύρωψ-λίτυον στο υψωμένο δεξιό χέρι παρά την κεφαλή είναι προς το απομακρυσμένο κεραυνοφόρο αριστερό όπως το παντελές βαρυδύναμο σώμα ακμάζοντος κάλλους εν ώρα και η υπερκατάτεχνη κόμη πρωθήβη Απόλλωνα, προς το διαπεφωτισμένο και αγλαόνεο πρόσωπο προβεβηκότος ανδρός Κυρίου Διός.